

33350 Andersson Minne 2v

26

Fältjulkalappen 1942

Kristinehamn

VÅRT

är landet

VÅRT ÄR LANDET

Denna bok tillägnas de män och kvinnor, som i Värmland under andra världskrigets ofredsår plikt-troget fullgjort sin beredskap på skilda poster.

Från Ränneberget i Östmark

VÅRT ÄR LANDET

*Ej med stora ord skall budet föras
ut till land och folk.
Men när verkens tunga valsar röras,
stålet smids och blånar,
arbetsrytmen dånar,
må dess pulsslag bli vår stämmas tolk.*

*Önd är tiden. Inga väliska later
passar denna stund.
Hand i hand som ärliga kamrater
bär vi lika börda,
enigt sammanförda
i ett folkligt broderskaps förbund.*

*Vårt är landet. Vinterns isgrå slöjor,
sommarängens blom.
Väderbitna torp kring magra plöjor,
slitet, torftigheten
på den egna vreten
ändlöst rik i all sin fattigdom.*

*Svenska klang ur trygga bergsmäns hamrar
djupt i schaktens malm.*

*Samma språk i trånga djäknekamrar
gav åt fliten lönen.*

*Svensk var aftonbönen,
lagens stränga text och orgelns psalm.*

*Vårt skall vårt förbli hur omilt ödet
än vår skäppa mätt.*

*Vi kan åter blanda bark i brödet
om det kräves
att en knuten näves
slag bekräftar vad vi anser rätt.*

*Vårt är landet. Aldrig tål vi bära
tvång i utländsk dräkt.*

Före liv går frihet, tro och ära.

*Mot förtryckets huse
går vi man ur huse
som vi gick en gång med Engelbrekt.*

A handwritten signature in black ink, appearing to read "Wilhelm". The signature is written in a cursive style with a large, sweeping initial letter.

FÄLT- julklappen

1940—42

Fältjulklappen vill vara en hembygdens hälsning till en hembygdens son någonstans i vårt Värmland. Så var den första parollen för Fältjulklappen eller, som den de två första åren hette, "Julgåvor och Julglädje till värmländska landstormsmän". Parollen en hembygdens gåva till en hembygdens son förklingade icke ohörd utan möttes med förståelse överallt ute i bygderna. Det blev därför icke svårt för lottorna, som skötte insamlingsarbetet, att få bidrag tecknade på de listor, som sänts ut till de olika lottakårens. Gåvornas storlek varierade högst betydligt. Bidragen på 25 och 50 öre och en krona voro dock de allra flesta, men någon gång togs det ett riktigt djupt tag i plånboken och då kom i regel en hundralapp med upp. Vid en fabrik tecknade all personal 50 öre, och då listan icke räckte till de många givarna, fortsattes på en ny och så undan för undan till dess att samtliga anställda tecknat bidrag. Summan var då uppe i flera hundra kronor. Förutom listorna utsändes också en uppmaning till olika orga-

nisationer att stödja insamlingen med bidrag. Även här gav uppropet ett mycket gott resultat. Gåvorna kunde visserligen icke bli så stora från alla, men överallt visades en enastående förståelse för saken, och var och en ville vara med och lämna sitt bidrag, ty många bäckar små göra ju som bekant en stor å. Hur det kunde gå för den kassör, som sände in den sista kronan han hade i kassan under anmärkningen på girototalongen "allt som finns i kassan", vet jag icke. Men jag hoppas, att revisorerna vid revisionen foro varliga fram med tanke på den goda saken.

Stor tvekan rådde, då de första inköpen skulle företagas. Inga av de utsända insamlingslistorna hade blivit redovisade, och inga andra medel stod heller till förfogande. Det blev alltså att anlita krediten, och den var god hos samtliga handlare. Det hela klarade sig storartat, och bekymren om växeln på framtiden kunde definitivt avskrivas. Då alla utsända listor i mitten av december månad 1940 voro slutredovisade, visade det sig, att insamlingen gått glänsande i det att allt som allt 7,050: 18 kronor influiter. Men detta rekord skulle icke stå sig längre än till nästa jul. År 1941 steg insamlingsresultatet till kronor 8.667: 78. Nu trodde vi att toppresultatet skulle ha nåtts, men nästa år, alltså år 1942, slogs de föregående årens goda resultat med nära 20,000: — kronor. Det storartade insamlingsresultatet år 1942 uppgick nämligen till den aktningvärda summan av kronor 25,736: 55. Allt som allt har under de tre jularna 1940—42 insamlats tillhoppa 41,454: 51 kronor, en icke föraktlig summa, då man tänker på de många andra insamlingar, som samtidigt pågingo. Bland de större bidragsgivarna år 1942 märkes Uddeholms bolag med 2,000: — kronor, Billeruds A.-B. med 1,000: — kronor samt A.-B. Mölnbacka-Trysil med 500: — kronor.

Man kan kanske tycka, att det var mycket penningar som inflöto genom insamlingarna, men man får då icke heller glömma, att år från år steg också den personal, som skulle ihågkommas med en julklapp. Det blev som vi snart skola få se personal räknat i flera tusental man, på vilka det hela

skulle fördelas. Betänker man också att det råder dyrtid, så förstår man, att det blev flera gråa hår, innan allt var i hamn. Under julen 1940—41 utsändes inalles 803 julklappar. Redan nästa jul hade antalet ökat till mer än det dubbla eller till 1,654 julklappar. Rekordet hitintills togs dock julen 1942, då julklapparnas antal steg till den aktningsvärda summan av 8,071. Alltefter som manskapsstyrkan steg steg också knappheten på lämpliga varor, som på samma gång kunde utgöra en värdefull julklapp och bli till ett minne. Det var vidare en bjudande plikt att hålla väl reda på var det fanns kvinnlig personal och manlig. Ty det passade ju föga att kvinnlig personal erhöles hängselgarnityr med hängslen och strumphållare, raketui med raktvål, pipa och rökstång, och manlig personal erhöles damsockor och damvantar — annat sådant att förtiga. Under alla tre åren har det alltid varit en strävan, att det i varje paket skulle ingå *en sak*, som mottagaren kunde ha som minne från julen i beredskapstjänsten, även då han kom hem till sin civila gärning. Glädjande har det varit att vid besöken ute i de olika förläggningarna få se väggarna dekorerade med slidknivar från julklappspaketet. På slidorna stod mer eller mindre prydligt präntat: "Minne från beredskapstjänsten 1940" eller dylikt. Sådana knivar voro mannarnas ögonsten, och det var fullkomligt uteslutet att få låna en sådan. De jullöpare som utsändes och samvetsgrant uppspikades på logementsväggarna, har jag sett sitta uppe både över påsk, pingst och midsommar och fråga är om de ens tagits ner förrän nästa jul, då man fått nya att spika upp i de gamlas ställe.

Den som dagarna före julveckan stack in huvudet i julklappscentralen i Karlstad, kunde nog tro, att han kommit in i en bättre grosshandel eller i något som närmade sig en bikupa. Telefonerna pinglade, bud kommo med paket, varor slogos in i grant julpapper och packades i säckar för att sändas ut åt olika håll. Det var inte att undra på om de två damer, som en dag då det var som allra brådst kommo upp på centralen, antagligen i den vällovliga avsikten att hjälpa till, då de sågo de stora högarna av opackade varor och hetsen

som råde där, under ideliga huvudrunkningar sakteliga drogo sig allt närmare dörren för att till sist aldeles försvinna. Här ha Karlstadslottorna gjort ett utomordentligt gott arbete, särskilt då unglottorna. Det behövdes också flinka händer för att få så många paket färdiga som redan nämnts. Och anmärkas bör kanske, att varje paket icke endast bestod av en enda sak, nej, det kunde nog hända, att det blev både fyra och fem småpaket, som först måste slås in och sedan hop-samlas till den stora och verkliga julklappen. Det arbetades med liv och lust på centralen från bittida på morgonen till långt fram på natten, och personalens arbetsförmåga sattes på mycket hårda prov. Ja, det hände att någon svimmade, fick sig en styrketår ur ett vattenglas, lotsades hem på kvällen eller natten, men på morgonen åter infann sig för att med förnyad iver ta upp det avbrutna arbetet. Heder åt sådana medhjälpare. Utan en sådan personal hade det aldrig gått att hinna med distributionen av de många paketen, så att varje man som julafton stod på post någonstans i vårt Värmland eller annorstädes den dagen verkligen fick sin julklapp.

Utdelningen av julklapparna ute på förbanden gick mycket olika till. På en del håll voro lottorna jultomtar, på andra åter samlades manskapet på julafton till en enkel julbön då en julhälsning, som medsänts julklappspaketen, upplästes, varefter man genom lottdragning fördelade paketen. Till mindre förläggningar sändes paketen direkt och meningen var då, att de skulle öppnas först på själva julaftonen. Den kompanichef som någon dag före julafton besökte några av sina mannar på en avlägset belägen plats, blev säkert både glatt överraskad men samtidigt ledsen, då han vid inträdet i förläggningen fick se sitt manskap visserligen ha erhållit rikligt med julklappspaket men också att samtliga redan voro öppnade, allt matnyttigt förtärt och provningen av de olika sakerna och bytesaffärerna mannarna emellan i full gång, ja nära nog avslutad. Detta torde dock höra till undantagen.

Glädjande men på samma gång rörande var det att taga del av de många brev och hälsningar, som kommo med tack för

julklapparna. Tyvärr medger icke utrymmet att här närmare citera något helt brev. Jag tar blott ett i högen. "För Eder kärkomna gåva, som hjälp att sprida glädje inom vår förläggning bedja vi härmed att få framföra vårt gemensamma tack." ". . . framföres ett hjärtligt tack för att vi blevo ihågkomna med julgåvor, vilka voro mycket välkomna". "Aldrig trodde jag, att julfirandet i fält skulle bli så trevligt", är ett ofta återkommande uttryck.

Nog var det mången gång ganska bekymmersamt, huru man skulle kunna få debet och kredit att gå ihop, nog voro svårigheterna att skaffa lämpliga saker till julklappar många och stora, men allt detta uppväges mångfaldigt av vissheten, att de utsända julklapparna skulle hjälpa kamraterna på post någonstans över saknaden att icke få fira jul hemma hos sin familj. Så kommo julklapparna som en uppmuntran i tjänsten och ett tack för god vakt.

JOHAN HAGBERG.

Medhjälpare vid Fältjulklappen 1942

Natur och näringar i Värmland

I gamla tider, innan det ännu fanns körbara vägar och naturligtvis än mindre några järnvägar, gick det ofta lättare att komma fram till sjöss än till lands. Värmland har därför fått sin första befolkning från Västergötland och Dal över Vänern och de många sjöarna i Nordmarks härad, som ännu på Gustaf Vasas tid hörde till Dal. De inre delarna av detta landskap kallades Markerna, vilket betydde de ödsliga skogarna. Ännu på 1600-talet bestod Skara stift av de tre landskapen Västergötland, Dal och Värmland, och först på 1800-talet började man räkna Värmland till Svealand. Nu är Vänern inte längre ett föreningsband, och Värmlands sjöstäder ha mycket viktigare trafik med främmande länder än med de andra landskapen vid det stora innanhavet. Vänern är nu Värmlands naturliga gräns mot söder.

Mot Dalarna är Värmland fortfarande väl avgränsat. Än i dag går den 15 mil långa gränsen genom folktomma ödemarker. På de nordligaste tio milen skär blott en enda landsväg gränsen. Den korsas av en järnväg, Inlandsbanan, som går från Kristinehamn ända upp till Gellivare. En station nära gränsen heter Neva. Det är samma namn, som vi känna från Leningrad. Ordet är finskt, och betyder kärr eller myr. Det är ett minne från slutet av 1500-talet, då fannar invandrade till Värmland och bosatte sig i de ödsliga gränstrakterna mot Dalarna och mot Norge. I hela övre Värmland är nästan all bebyggelse samlad i Klarävsdalen, i västra Dalarna kring Västerdalälven. Tiomilaskogen kallades fordom de skiljande ödemarkerna däremellan.

Likartade äro förhållandena på den värmländska triangels norska sida. I övre och västra Värmland är bygden knuten till de stenfria och därigenom lätt uppodlade jordarter, som avsattes på botten av det hav, som efter istidens slut trängde djupt in i de nu-

Övre Klarälvsdalen
vid Syslebäck

varande dalgångarna. På samma sätt är det på den norska sidan om riksgränsen. Där bo de flesta på botten av den forna ishavsfjord, där Glomma nu flyter. Men mellan dessa bygder ligga glest befolkade skogstrakter. Dem kan man finna med hjälp av sockennamnen, t. ex. på den svenska sidan Östervallskog, Töcksmark, Skillingmark. Och på den norska sidan möta namnen Setskogen, Eidskogen, Vestmarken m. fl.

Det inre Värmland, mellan gränsskogarna i öster och väster, genomskäres av väldiga dalar, som gå från gränstrakterna mot Norge ned till Väneren. Ståtligast bland dem är Övre Klarälvsdalen. Den utgör en del av den längsta spricka, som hittills blivit upptäckt i Sveriges berggrund. Det är därför den är så lång och rak. Genom långa tiderymder har den blivit uppressad och utvidgad av rinnande vatten och av inlandsisen. Den är så djup, att Klarälven ända upp i Värmlands nordligaste socken flyter fram på en nivå av blott 200 m ö. h. Men från dalens botten nå de omgivande bergsbranterna upp till 691 m ö. h., alltså en höjdskillnad på nära 500 m — den största i hela vårt land nedanför fjälltrakterna. Här är därför naturen mera storslagen än eljest i Värmland. Klimatet är bistert här

Klarälven i trakten av Fastnäs, Ekshärad

uppe, högt ovan havet och långt från havet. Marken är snötäckt i medeltal 170 dagar pr år, vilket är lika länge som i Sveriges nordligaste stad, Haparanda. Genom den djupa sprickdalen sträckte sig fordom en ishavsfjord ända upp till det nuvarande Värmlands nordligaste socken, Norra Finnskoga. Det var alltså havet, som för omkring 9000 år sedan bestämde hur långt mot norr stenfria jordarter skulle avsättas och därmed också hur långt upp den värmländska triangeln skulle sträcka sin spets. Först år 1895 blev landsväg hit upp färdigbyggd. Den nordligaste gårdens ägare hade då skjutit 39 björnar — ett gott exempel på hur isolerad denna del av Värmland varit ända fram emot våra dagar.

Dalens botten är ytterst jämn och långsluttande — den sänker sig knappt mer än en meter pr mil. Här uppe mellan de ödsliga bergstrakterna har man därför en av hela Sveriges mest utpräglade slättbygder. Men smal är den — på sina ställen blott några hundra m i bredd. Liksom andra slättmlandsälvar bildar Klarälven här en mängd krökar, flera än någon annan älv inom de fem nordiska länderna. Denna älvsträcka är också den längsta, som i dessa länder trafikerats

med ångbåt. Men nu har biltrafiken tagit överhand, och den sista ångbåten är nedskrotad.

Från trakten av Edebäck fortsätter sprickdalen i rak linje ned mot Kristinehamn, men här följes den nu för tiden ej av Klarälven. Ty här har dalen under istiden blivit så fylld av grus och sand, att älven tvungits att söka sig ett nytt lopp ned till Väneren, nämligen det där den nu rinner fram. På denna sträcka är det gott om forsar, som ge drivkraft åt industrin, t. ex. Forshults stora kraftstation och Munkfors väldiga järnverk, där man bland annat tillverkar det världsberömda kallvalsade stål, som användes till rakhvelblad, grammfonfjädrar och en mängd andra ändamål. Näst efter Karlstad är Munkfors det folkrikaste samhället vid hela Klarälven. Längre ned ligga två stora orter i träindustrins tjänst, Deje och Forshaga, men sedan flyter älven genom jämna slättbygder ned till Väneren vid Karlstad, där den bildar Sveriges största insjödelta.

Den andra av Värmlands stora dalar är Fryksdalen. Den kan sägas börja i en trakt av Norge med det betecknande namnet Grue finnskog. Härifrån flyter Röjdån ned genom Östmarks socken i Värmland. Här är också ursprungligen finsk bebyggelse, och sommaren 1943 upptäckte man att omkring ett dussin personer här uppe än i dag kunna tala finska. Vid Fryksände mynnar ån i den nordligaste av de tre Frykensäarna, som bilda en sammanhängande kedja av åtta mils längd ända ned till Kil, som ligger blott två mil från Väneren. Övre Fryken är den längsta och har de ståtligaste stränderna. Högre än de andra bergen, som omkransa den, reser sig Tøssebergskläppen, där kavaljererna i Gösta Berlings saga jagade den stora björnen. Och liksom en sjös bottenform oftast är så att säga en spegelbild av strändernas, är den också djupast, 120 m, en siffra, som blott ytterst få svenska sjöar överträffa. Vattnet är klart och kallt, och därför trives där ännu ett levande minne från den tid, då Fryksdalen liksom Klarälvsdalen var en ishavsfjord, nämligen den bokstavligen fula fisken hornsimpan. Nära foten av Tøssebergskläppen ligger Stöpfung, ett av de många järnbruk, som gå igen i Gösta Berlings saga.

Fryksdalens medelpunkt är Sunne, som Selma Lagerlöf kallar Broby — ett väl funnet namn, ty orten har uppkommit vid ett sund

varav den fått sitt verkliga namn, och det är inte bredare, än att man här kunnat förena bygderna på Frykens stränder med en bro. Den var ända fram på 1900-talet den enda, som förmedlade trafiken tvärs över Fryksdalen, och det är alltså därför Sunne blivit huvudorten. Söder om Sunne, vid Mellanfryken, ligger Rottneros' stora trämassefabrik. I Gösta Berlings saga kallas Rottneros Ekeby, och på den tiden var här järnbruk, det mest berömda bland de många, som voro i gång ännu på senare delen av 1800-talet runt "Lövens långa sjö", såsom Selma Lagerlöf kallar Frykensäarna. Nu tillverkas ej längre något järn i Fryksdalen och sjöns största betydelse är såsom flottled för de massor av timmer, som ända från gränstrakterna mot Norge flottas ned till Väneren eller användas vid sågverk eller trämassefabriker runt Fryken. Men i huvudsak är Fryksdalen jämte de mindre dalgångar, som äro anslutna till den, numera en jordbruksbygd och såsom sådan en av Värmlands viktigaste.

När man från övre Fryksdalen kommer ned till sjöarnas södra ände, väntar man väl att deras avlopp till Väneren skall fortsätta i samma riktning. Men här är dalgången avspärrad av branta höjder, som tvinga vattnet att avrinna på ena sidan, norr om sjöändan, oaktat marken på andra sidan de uppdämmande höjderna ligger lägre än sjöytan. Det är en väldig plåtå av grus och sand, som här vid Kil

Tossebergsklätten

Brunskogs kyrka vid Värmeln i västra Värmland

täppt igen Fryksdalen. Om den ej finnes, skulle "Lövens långa sjö" minskas till en rad småsjöar och Fryksdalen förlora sin storslagna prägel.

Den tredje av Värmlands stora dalar är Glavs fjordens dalgång, pulsådern för västra Värmland. Den väldiga sjön ligger knappt en meter ovan Vänerens nivå, och därför gick av gammalt sjöfart uppför dess avlopp, Byälven, om det också ibland var besvärligt att med vindspel draga fartygen uppför strömmen. År 1811 började här byggas kanal under ledning av Nils Ericsson, skaparen av statens järnvägar och bror till den världsberömde John Ericsson, propellerns uppfinnare. Närmast Vänern är farleden omgiven av bördiga slättbygder med stora herregårdar. Våldiga ättehögar, stenkummel och andra fornminnen vittna om att dessa trakter höra till de tidigast befolkade i Värmland. Men ju längre upp man kommer, desto högre och brantare bli stränderna, och bygden inskränkes till smala remsor mellan ståtliga bergshöjder på ena sidan och Glavs fjorden eller mindre sjöar på den andra. Ända upp till Arvika går ångbåtstrafiken. Staden är den enda plats väster om Karlstad i det inre Värmland,

som har både sjöfart och järnväg — därför har den också vuxit jämförelsevis fort. Och Säffle, där kanalen går ut i Vänern, är väl den värmländska ort, som står närmast i tur att bli stad.

Men det finns en viktig del av Värmland, som icke är präglad av någon sammanhängande, väldig dalgång. Det är Värmlands gränstrakter mot Västmanland och Dalarna. Här är landet rikt på skog och berg, och i bergen finns ännu kvar den järnmalm, som givit upphov till den äldsta bebyggelsen i dessa trakter. Ty här är landet mestadels så höglänt, att ishavet inte nått hit upp, och därför är här ont om sådan stenfri jord, som avsattes på dess botten. Jordbruket har därför ringa utbredning. Redan på Gustaf Vasas tid fanns här åtminstone ett dussin hyttor eller masugnar. Och snart blev järn en viktig exportvara. Under Karl IX:s och Gustaf II Adolfs dagar uppblomstrade det ena järnbruket efter det andra, inte bara här, utan snart sagt överallt i Värmland, där det fanns tillgång till vattenkraft och kommunikationer. Ännu på 1600-talet dunkade stångjärnshammare i kanske de flesta socknar. Hela landskapet fick sin prägel av järnbruuskulturen. På brukens herregårdar regerade myndiga brukspatroner, där framväxte sägen och sång. Både Tegnér och Geijer, Fröding och Selma Lagerlöf äro mer eller mindre påverkade av livet på bruksgårdarna. Men nya kommunikationer och uppfinningar framtvungo en koncentration av bruksrörelsen. Av stor vikt blev tillgången på vattenkraft. Därom vittna namnen på de få men stor-slagna anläggningar, där i våra dagar det värmländska järnet förädlas: Bofors med sin väldiga tillverkning icke minst av artillerimateriel, Hagfors med sina elektriska masugnar, Munkfors, Storfors och Degerfors.

Det nutida Värmlands storindustri är dock mera grundad på skogen. Mer än 70 % av landskapets ytvidd är produktiv skogsmark, och härtill kommer att de långa dalgångarnas vattendrag bilda ypperliga flottleder. Öster om Klarälven, där sådana saknas, finns ingen större träindustri. Den är samlad där de tre stora dalarnas vatten mynnar i Vänern: Klarälvsdalen, Fryksdalen och Glavsfjordens dalgång. På Hammarön i Vänern utanför Klarälvens mynning ligger sålunda Skoghall, det folkrikaste samhälle i Sverige, som uteslutande är grundat på träindustri. Fryksdalens timmer flottas till Gruvön och

Smeder från Gustafsfors år 1880

Slottsbron, som fått namn av en dansk fogdeborg, den enda i sitt slag i Värmland — den lades i ruiner av Engelbrekts folk sommaren 1434. Vad som flottas på Glavsfjorden går till Billerudsverken vid Säffle, kända för sin tillverkning av smörpapper och konstsilkemassa.

Men för den högt uppdrivna industrin får man ej glömma, att den dock ej ger uppehälle åt lika många invånare som jordbruket. Värmland är alltså snarare ett jordbrukslandskap än ett industrilandskap. Men naturligtvis få de flesta lantbrukare en viktig biförtjänst från skogen. Värmland är uppodlat till omkring 11 % av sin ytvidd, och det är lika mycket som medeltalet för hela vårt land. Ännu återstår visserligen mycket att uträtta inom jordbruket — inte nyodling, ty sådan lönar sig sällan i våra dagar, men desto mera förbättring och modernisering. Här finns mycket att uträtta för den, som har vakat intresse och en god vilja.

PER STOLPE.

Den värmländske Löpar-Nisse

Kåseri över en folktyp

Om några år kan värmlänningarna fira ett märkligt 100-årsjubileum. Det är nämligen snart 100 år sedan en 30-årig värmlänning i Stockholm, fil. d:r och amanuens i riksarkivet, fick ett sorglustigt sång- och talspel antaget till spelning på Kungl. Operan. Författaren var Fredrik August Dahlgren, vi kalla honom här hemma för "Fredrik på Ransätt", i sinom tid medlem av Svenska Akademien, och hans opus hette "Wermlänningarna". År 1846 hade pjäsen sin premiär på landets främsta scen och i snart 100 år har den gått över alla nordiska scener, på den minsta småstadsscen likaväl som i folkparkerna, och man kan med litet överdrift säga, att det inte finnes en samlings- eller nöjesplats i vårt land, där man inte spelat buskteater med "Wermlänningarna" som det stora dragplåstret.

Det var ett mycket djärvt experiment Fredrik på Ransätt företog sig med denna folkpjäs. Den är ju som bekant skriven på dialekt i en tid, då dialekten inte var värd många litterära styvrar. Ty märk: samma år gick Sveas skald, värmlänningen Esaias Tegnér ur tiden, han som har skrivit vårt grannaste ode till svenska språket — "Äran och hjältarnas språk" — och året därpå gick Sveas historieskrivare, värmlänningen Erik Gustaf Geijer ur tiden, han, vars språk blixtrade och glänste som stål, Nils Ericson, värmlänningen, drog upp de riktlinjer för våra järnvägar för vilka han erhöll hedersnamnet "De svenska järnvägarnas fader", hans broder John Ericsson gick samma tid i landsflykt, och 1846 föddes i Värmskogs socken här i Värmland en fattig torparpojke vid namn Lars Magnus Eriksson — vi stöter samman med honom var gång vi använda den svenska telefonen. I sanning, det var en stor tid — en märklig tid.

I Wermlänningarna ställer Fredrik på Ransätt fram ett typgalleri: Stor-Sven, Rik-Ola, Rik-Olas Britta, Jan Hansson vid sjön, Erik och Anna och allt vad de nu heta, men som han hade kunnat

taga från vilket svenskt landskap som helst. De där figurerna ha inte mycket med Värmland att göra. Men i sista akten ramlar det in på scenen en något mosig gubbe, frispråkig, fantasifull och full med historier, beskäftig och talträngd, som söker att lappa ihop det som gått sönder och släta över det som är trasigt, jag menar Löpar-Nisse. Tro mig, han är den enda värmlänningen i den här pjäsen, en tvättakta och ärlig son av detta landskap, som just blivit känt för sina burleska historier, sin överdådiga humor och sin fina människo-känedom.

Löpar-Nisse tillhör inte enbart 1840-talet och han är ingen fantasiskapelse av en djärv författare. Det vimlade av hans gelikar i Fredrik på Ransätts hembygd och i de andra värmländska dalgångarna, det finnes gott om dem ännu i dag även om tiden och tidsandan gjort mycket för att göra typen färglös eller rent av plåna ut den. Han är en mycket intressant folktyp, men man skall, för att riktigt förstå honom, sätta honom in i sitt rätta sammanhang. Man måste så att säga lära känna honom i kretsen av "familjen" och hemma på gården.

Jag nämnde några av landskapets stora namn härövan. Vi skall erinra oss några stycken till: Oscar Stjerne, folkskalden, Selma Lagerlöf, Anders Fryxell, historieskrivaren, som i sin prästgård i Fryksdalen under 61 år sysslade med Sveriges historia, Adolf Noreen, grundläggaren av den moderna språkforskningen och jämte Svartengren, Stjerne, Dahlgren och Gustaf Fröding ivriga kämpar för att ge dialekten en rangplats i vår litteratur, Göran Wahlenberg, botanisten, Lars Magnus Enberg, filosofen, skolmannen av stor betydelse, och jämte värmlänningarna Tegnér far och son, Geijer, Dahlgren, Noreen, Lagerlöf, Fryxell m. fl. medlem av Svenska Akademien. Intet annat landskap kan ställa upp en sådan rad av andens stormän och föregångare på den materiella odlingens område. Vad kan orsaken vara? Och varför har en sådan typ som Löpar-Nisse kunnat dansa i kretsen av dessa?

Genom sitt geografiska och politiska läge erhöll värmlänningen ett starkt sinne för historia. Det är ingen tillfällighet att våra första historieprofessorer med titel rikshistoriegrafer voro värmlänningarna Petrus Lagerlöf och Olof Hermelin. Värmlänningen fick också ett starkt sinne för språket och de språkmän jag nämnt utgöra fullt

F. A. Dahlgren
Fredrek på Ransätt

bevis för detta påstående. Det hårda arbetet i skogen, med den magra jorden, med järnet och i gruvorna skapade ett påhittigt släkte med märkliga mekaniska anlag. Namnen i samband med järnvägarna, propellern och telefonen visar detta tydligt. Skall vi därtill nämna att gengas-Svedlund är ifrån Fryksdalen och gengas-Källe ifrån Säffle.

Banér sade 1631 i riksrådet att "Värmland kan ekvipere ett kongerike" och Axel Oxenstierna sade samtidigt: "Så många bönder i Värmland, så många soldater." Det är så sant som det är sagt. Vad järnet beträffar var så gott som hela landskapets befolkning direkt eller indirekt engagerade i järnhanteringen. Det var ett rörligt liv och passande för det värmländska psyket att sitta på de långa malmfororna, som i århundraden gingo mellan gruvorna och hyttorna i Bergslagen och till de otaliga järnbruken över hela landskapet. Det födde ett munvigt släkte detta liv och de otaliga historierna blevo till i malmfororna, i hållstugorna, i smedjorna och hyttorna. Järnet skapade en bergsmansstam och ett folkskikt, brukspatronerna — herrgårdsfolket, som kommo att betyda en hel del för svensk kultur. De två herrgårdarna Mårbacka och Ransätter äro utan motstycke i världen.

Värmlänningarnas inställning till järnet, jorden, skogen och sjöarna är ett intressant kapitel, vilket skulle kunna fylla volymer. Värmlänningarnas inställning till Vår Herre, livet och döden och himmelriket ett icke mindre intressant. Vi skall titta på det ett ögonblick.

En officer och förläggningsschef i en förläggning i närheten av gränsen bad mig en gång i sommar att ge en förklaring över ett underligt svar han hade fått av en bondgubbe invid gränsen. Det var på tal om det livliga umgänget över gränsen innan denna stängdes och officeren menade att nu kunde väl inte folket i gränsbygderna bibehålla kontakten med släkt och vänner på andra sidan gränsen. "Ajo, vi värmlänningar kutter allt fram och tillbaka över gränsen precis som vi kutter ut och in i himmelriket", svarade bonden. Jag medger att svaret tarvar en förtydning. Men se på Gunnar Hede i Lagerlöfs En herrgårdssägen eller Körkarlen. "Kutter" inte dessa ut och in och går över gränsen mellan liv och död på ett sätt som är rätt märkligt. Det finnes nämligen ingen gräns mellan liv och död för värmlänningen. Det finnes inte en lada i Värmland, som inte har sitt rep och sin historia, yttrade Selma Lagerlöf en gång på tal om den höga siffran på självmorden i Värmland. Man talar redan på 1860-talet om "själv mordsepidemier" och "själv mordsmani" i värmländska tidningar. Själv mordet ödelägger hela släkter och går faktiskt som ren epidemi i våra bygder.

En gammal smed vid ett värmlandsbruk frågade mig en gång om jag kände överingenjörn vid bruket. Han är så besvärlig, fortsatte smeden. Aldrig får han nog litet folk att göra med. Det skall vara maskiner över allt och han går och plockar bort folk och tycker att det är mycket över allt. Jag drömde att han var död och jag var med att bära honom till kyrkan ifrån hans bostad. Och när vi kom till bron därborta, så knackade han i locket och frågade: Hur många är ni som bär? Sex, svarte jag. Fyra räcker, två kan gå hem, sa han.

Mäster Tångring, som låg på sitt yttersta, fick besök av sin gode vän kyrkoherden. Du förstår Tångring, sa kyrkoherden, att jag kan inte sticka himmelrikets nycklar i händerna på dej, men skall nån till Himmelriket så är det du, ty du har levt rättskaffens och hederligt och arbetsamt. Och det kan jag lova dig, att kommer du dit, så får du sitta till bords med Abraham och Isak och Jakob.

Mäster Tångring hade två ideal här i världen och det var Karl den tolfte och förvaltar Holmberg. Så han sa: Ja, du skall ha tack, men de där juddjaklan har ja allri hatt nått gott öga te, men kan du lage så att ja får sette te bords mä Karl tolfte och Holmberg, då ska ja tänke på saka.

Vår Herre styr vist och klokt, men en ska hjälpa till. Skall lasset gå, då ska en skjute på, säger värmlänningen. Och blir det motigt och svårt, då beder han: "Käre Gud släpp ätter." Ibland kan det hända att inte vår Herre ser upp, utan då får man kanske rent bokstavligt liksom Stormyr-tösen rycka undan bibeln för den, som ämnar svära falskt. I det stycket är inte Stormyrtösen någon fantasiskapelse av Selma Lagerlöf. Som journalist har jag mött henne mer än en gång.

Denne lättroliga och djupt religiösa värmlänning har en ofta, ytligt sett nonchalant syn på döden. På en begravning i en landskommun var jag vittne till en episod, som belyser vad jag menar. Änkemannen stod invid den öppnade griften med en krösisbukett och några tulpaner i ena näven och hatten i den andra. Medan begravningsfolket väntade på hans avskedstal puffade han grannen i sidan och sa: "Du, som int har gråten i öga, kan du se vad det är för ett grant kvennfolk, som står dərborta."

De otaliga Löpar-Nisse-historierna visa inte blott på en ohämmad fantasi utan även om värmlänningens sinne för språket. Det är lustiga ordvänningar och halsbrytande satsbildningar. Innan vi sätta punkt för detta kåseri över värmlänningens kynne skall vi titta på en sådan där historia.

I Kristinehamn stod ett lag kommunalarbetare och hängde utanför Rådhuset, då byggnadschefen Björkman kom. När de fingo se chefen, så högo de naturligtvis sina spadar och en blev utan. Har inte Holmberg någon spade, frågade chefen. Holmberg svarade: Om Björkman vänter tills Björkman har gått, så ska Björkman få se att jag får allihop.

Samma Holmberg berättade att en av hans arbetskamrater fick ont i magen och som det befanns vara blindtarmen, som krånglade, åkte han upp till sjukstugan för operation. Det var stört omöjligt för doktorn att kunna söva karln. Ingenting hjälpte. Då gick jag dit och lade en spade till honom i sängen. Och då somnade han, sa Löpar-Nisse.

LINUS BRODIN.

Finnbebyggelse och finnkultur i Värmland

Under förra hälften av 1500-talet voro Värmlands stora skogsområden ännu outnyttjade vildmarker, möjligen genomströvade av jägare och på sina håll använda som betesmarker för boskapen. Skogen själv hade den tiden intet egenvärde. För att bättre utnyttja dessa otillgängliga och ekonomiskt litet givande skogsmarker sökte emellertid hertig Carl, sedermera Carl IX, att på allt sätt locka till nyodling av dem för att därigenom öka sädesproduktionen i sitt hertigdöme och sålunda få mera skatt till kronan. Nyodlandet skedde ju då, liksom också långt fram i tiden, på så vis att man svedjade, d. v. s. avbrände skogen på vissa områden för att året därpå så korn eller råg på de svedda markerna.

För att locka nybyggare till Värmland utlovade hertigen skattefrihet för dem de första åren, och i ett öppet brev av år 1582 stadgade han, att bönderna i landskapet inte fingo inhägna mera mark och skog än de för eget bruk hade behov av.

Nybyggarna voro dels svenskar från närmast intill liggande landskap, dels också finnar. Finland hade nämligen lidit hårt under gränsfejdena med ryssarna, och alldeles särskilt svårt blev det under Klas Fleming, som plågade den finska lantbefolkningen med tvångs-inkvartering av trupper. Till följd av befolkningens klagomål fick hertig Carl, till vars hertigdöme även *Finland* hörde, den tanken att locka delar av denna befolkning att emigrera till den svenska delen av sitt hertigdöme, vilket omfattade landskapen Södermanland, Närke och Värmland. Det lyckades också, och ett antal tavastländare, savolaxare och även kareler, alltså huvudsakligast från östra Finland, vandrade in i Sverige på olika vägar. Under cirka ett århundrade fortsatte denna finninvasion i Sverige. Vad Värmland beträffar, torde det sydöstra Värmland — Karlskoga bergslag — först ha fått mottaga den, men så småningom spred den sig även till mellersta, västra och

Den värmlands-finska gården Nordmillom i Östmarks s:n

norra Värmland. Alldeles särskilt lockande synes Bergslagen ha varit, där gruvorna och bergshanteringarna hade behov av arbetstillskott.

Man har nog tidigare frestats att överskatta den invandring, som skedde under Hertig Carl, och man har också förr varit benägen att tro, att invandringsströmmarna satt in norr och nordost ifrån, eftersom Värmland där sedermera fått starkt finnbefolkade socknar, vilkas namn t. o. m. vittna om denna finnkolonisation. Den nyare forskningen har dock visat, att invandringsgången varit den förstnämnda, alltså sydöst ifrån. En av de flitigaste forskarne på detta område, skriftställaren Albert Palmqvist i Rämmen — en socken, vars namn, enligt honom, är av finskt ursprung — har framhållit, att det under tiden 1570—1611, alltså under Hertig Carls tid, knappast kommit mer än ett par hundra finnar till Värmland men under perioden 1611—1650, vid vilken sistnämnda tidpunkt den egentliga invandringen kan anses avslutad, sannolikt rört sig om ett par tusen. Med de sålunda inflyttade finnarna och deras avkomlingar torde denna befolkningsgrupp vid 1700-talets slut kunna uppskattas till

sammanlagt c:a 25 å 30,000 personer, ett aktningsvärt tillskott, då hela Värmlands befolkning omkring år 1770 beräknats till c:a 120,000 personer. I våra dagar uppgår säkerligen den totala summan av inflyttade och deras ättlingar till c:a 50 å 60,000.

På åsarnas högsta krön slogo i allmänhet de finska invandrarna sig ned. Fri vidd skulle de ha och utsikt bort över tjärnar och sjöar. På höjderna var det också mindre fara för dimma och frost än nere i dällderna, vilket naturligtvis var mera utslagsgivande för bosättningen än skönhetsynpunkten. Därtill kom, att svenskbefolkningen sedan gammalt tagit dalgångarna och låglandet i besittning, varför finnarna, för att inte träda svenskarnas rätt för nära, sågo sig hänvisade till de mera åt sidan liggande skogsmarkerna. Det låg ju också i själva invandringsplanernas tanke att genom dessa nykomlingar få nya odlingsmarker upptagna i skogsbygderna.

Utan konflikter med den äldre bofasta svenskbefolkningen kunde dock denna nyinflyttning icke äga rum. Tingsprotokollen ha åtskilligt att berätta om tvistigheter och rättsfall. Under 1600-talet löstes dock i allmänhet dessa tvistigheter på ett oväldigt sätt, även om redan då såväl maktmisbruk, bestickning och uppenbar orättvisa mången gång spelade in. Felet till stridigheterna låg inte bara på finnarnas utan även ofta på svenskbefolkningens sida. Men bland de förra fanns det en del fribrytarenaturer, som i de avlägset liggande skogstrakterna, åtminstone till en tid, kunde sätta sig över både lag och rätt. Man måste dock taga med i betraktande den tidens primitiva levnadsförhållanden och den då alldeles särskilt hårda kampen för tillvaron, då det ofta gällde att söka rädda sig igenom nödår och barkbrödstider.

Lagstiftningen under frihetstiden, alltså 1700-talets förra hälft och mitt, rörande gränsprovinsernas handel med järn och timmer var alltför mycket dikterad av Göteborgsmagnaternas intriger och arbete på att draga den handeln till sig, istället för att den förut mestadels gått på Norge. De mäktiga finansintressena voro starkare än småfolkets synpunkter. Det blev t. o. m. förbud för handeln på Norge, vilket för värmlandsbefolkningen drog med sig en stark nedpressning av priser på både kol och timmer m. m. och tidvis också ledde till utarmning av gränstrakternas bebyggare.

En riktig värmlandsfinne.
Päger, »Lekvattnets siste
trollkarl»

Under svett och möda ha värmlandsfinnarna kämpat den hårda kampen för tillvaron, brutit bygd och odlat upp förut otillgängliga skogsmarker. Där odlingarna senare gått igen, vittna dock ännu kvarstående meterhöga stenhägnader kring de forna små åkertegarna om var dessa legat. De finska ortnamnen berättar också för oss om hemlandet för de odlingens pionjärer, vilka först brutit bygden. Johoila, Mattila, Heikila, Tavila, Läpiko, Pupula, Pakkalampi, Hirulampi, Samakulampi, Karne-kynna, o. s. v. Otaliga sådana namn tala om gångna tiders finska odlingsbedrifter, och det har i åtminstone 60 av Värmlands c:a 90 socknar kunnat påvisas ortnamn, som tyda på att där i större eller mindre grad skett finsk bosättning. Somliga socknar hava t. o. m. i övervägande grad koloniserats av inflyttade finnar.

Enligt arkivaliska uppgifter, framdragna av den förutnämnde flitige forskaren Albert Palmqvist, synes den finska bebyggelsen knappast ha nått Fryksdalen förrän i början av 1600-talet. För Gräs-

marks socken har man belägg för tiden omkring 1620. I Sunds (eller Sunne) socken nämnas finnar första gången år 1624, och i Fryksände socken, som då omfattade även Lekvattnets, Östmarks och Vitsands nuvarande socknar, upptaga skattelängderna inga finska nybyggare förrän åtminstone ett par årtionden senare. Det är nämligen först på 1640-talet, som finnhemman nämnas i övre Fryksdalen. Från övre Älvdalen (Ekshärad, Norra Ny och Dalby) har man heller inga anteckningar om inflyttade finnar förrän på 1640-talet, men från den något sydligare liggande Uddeholmsbygden, alltså Norra Råda socken, har man några så tidiga uppgifter som 1606 och 1626.

Av 1626 års med den allra största noggrannhet upprättade boskapslängder för Närke-Värmland framgår det i regel, vilka nybyggare som voro finnar.

Givetvis fanns det dock redan då — liksom också senare — en del s. k. lösfinnar på Lekvattens- och Östmarksskogarna och även annorstädes, och dessa "löpare och drefftekarlar" voro nog den största orsaken till de stränga skogslagarnas tillkomst, enär dessa män förhärjade skogarna med olagligt svedjande och ej sällan gävo upphov till skogsbränder samt också gingo hårt åt villebrådet. De bofasta finnarna fingo därigenom ofta lida förföljelse från svenskbefolkningens och myndigheternas sida just på grund av dessa s. k. drivfinnar. En del sådana drivfinnar fasttogos dock och fingo som straff bege sig till kolonien Nya Sverige i Nordamerika.

Det var bruksdriften, som gick till anfall mot finnbebyggelsen för att förhindra att skogarna helt skövlades. Det var också brukspatronsintressen, som drevo fram drottning Christinas Rescript av år 1641, i vilket befallning gavs till landshövdingarna att låta "upbränna Finnarnas kojor och hus, dem de här och där uppsatt i skogarna, äfvenledes att man afskär, borttager eller likaledes upbränner deras säd, sedan den blifvit mogen, på det de af brist på föda måtte blifva tvungne att begifva sig ifrån skogarne".

Dessa upprörande hårda och omänskliga bestämmelser gjorde faktiskt finnarna fågelfria, vilket måste kännas desto mera upprörande, som de ju helt kort tid dessförinnan kallats in i landet och lockats dit med fagra löften. Det är därför ej att undra på, att de gjorde motstånd, eller att de — när de till slut måste ge vika — slog sig

ned i andra skogstrakter, där efter en tid samma historia upprepades. På så vis drevos de från ort till ort.

Myndigheternas strävanden att reglera finnarnas bosättning kommo nog emellanåt till korta på grund av bråkiga och asociala element bland de inflyttade. Ett protokoll från Fryksdalstinget 1646 upp-lyser därom:

"Samma dag kom för rätten Peder Olofsson i Vadietorp, Fryks-ände socken, och beklagade sig, hurusom finnarna Mårten Larsson och Henrik Larsson på Basteskogen där i socknen gjorde honom och hans grannar stort inpass med svedjefällande, och därovanpå hotade, att de ville hugga honom små som kål, jämväl ock gingo efter honom med bössa, aktandes skjuta honom ihjäl för det han ville vägra och hindra dem att få avverka deras skog."

På grund av detta och många andra liknande klagomål dekreterade då landshövdingen att "var finne, som icke ville lära svensk, gå i kyrka, ting och stämmor, och alltså i all mätto ställa sig hörsam och lydig emot överheten och predikoämbetet, samt from och kärlig emot dem svensk, såsom andre landsens inbyggare, dess hem skall upbrännas, torpdel vara kasserad och han sedan ofredig (d. v. s. fredlös) för var svensk".

Och en del kungl. förordningar från 1600-talet äro ännu mer långtgående och ganska underliga, för att inte säga högst orättvisa. År 1647 stadgades det nämligen: "Om lagman, häradshövding och nämnd prövade, det deras (d. v. s. skogsfinnarnas) byggande befunnes land och bergsbruk till skada, så skulle deras torp nedrivas, sveder och säden tagas ifrån dem, och om de icke sedan ville avflytta, skulle de själva fängslas, husen upbrännas och allt vad de ägde gå till treskiftes." Denna stadga förnyades år 1664 med det tillägget att "om någon bonde läte en finne sig till förfång bygga och bo på sin skog, skulle han första gången plikta 40 dal. Smt. och andra gången varda hängd." Med ett sådant påbud av regeringen blev det ej svårt för bruken att underlägga sig de kringliggande finnbyarna. Man kan inte undgå att inse, att det varit mäktiga bolagsintressenter, som stått bakom tillkomsten av sådana drastiska och upp- rörande kungl. förordningar. Lyckligtvis lände dessa huvudlösa på- bud mera undantagsvis till allvarigare efterföljd. De voro ju huvud-

sakligast riktade mot de mera asociala elementen bland finnbefolkningen, de s. k. lösfinnarna, men hade inte häradsnämnderna ute i bygderna varit förståndigare än höga vederbörande, kunde det ha blivit betänkligt nog.

Det behövdes kanske den tiden skarpa och drakoniska lagbestämmelser. Att försöka uttaga bötesbelopp eller skatt av finnarna var i allmänhet ingen sinekur. År 1689 blev en fjärdingsman illa slagen och skuren i Rördåsen, då han var ute för att uttaga mantals- och rotepenningar. En svårighet låg också däri, att en hel del finnar rätt som det var bytte vistelseort och vandrade iväg till en helt annan plats.

När en finnfamilj bosatte sig, kom vanligen först mannen, eventuellt med en son eller annan manlig medhjälpare, och timrade då upp en badstu (finska: sauna). När den var färdig och marken avsvedd, kom familjen flyttande efter till nästa vår, då sådden skulle ske. Badstun begagnades då som bostad för hela familjen, till dess man fick tid och möjlighet att bygga sig en rökstuga, ett pörte (finska: savupirtti). Så storslagna, som ett sådant pörte med folkdiktningens benägenhet till överdrift skildras i det finska national-eposet Kalevala, voro nog inte de värmlands-finska nybyggarnas bostäder, men det kanske ändå kan ha sitt intresse att citera den finska hjältediktens beskrivning:

"Byggd en stuga var i Pohja,
gårdens pörte, vitt och rymligt,
nio famnar lång var stugan,
famnar sju i bredd den upptog.
Tuppen, som vid taket galar,
höres icke ner till golvet.
Hunden, som i hörnet skäller,
hörs ej ända fram till dörren."

De flesta av dessa värmlandsfinska pörten, vilka samtliga voro i avsaknad av skorsten, varför röken från den väldiga ugnen fick söka sig ut genom dörren eller en fönsterglugg eller genom en röktut mitt i taket, ha ju sedermera skattat åt förgängelsen. En och annan finns dock kvar, några ännu i bruk — såsom den, vilken ägdes av den för ett par år sedan avlidne gamle finnen Jussi på Johoila i Östmarks

Finntorp från Lekvattnet

socken —, andra räddade till någon av landskapets många hembygdsföreningar, i Fryksände, Vitsand, Lekvattnet, Gräsmark, Västra Värmlands museum på Sågudden vid Arvika samt i Friluftsmuseet Mariebergsskogen, Karlstad.

Redan tidigt började emellertid den bekvämare och rymligare svenskstugan — av parstugutyp med enorstuga och en gäststuga på ömse sidor om en farstu och det bakom denna liggande kallrummet, kåven, — att öva sin påverkan på finnpörtet, främst i så måtto att en kammare med öppen spis och skorsten tillbyggdes rökstugan. Så är fallet med den finngård, Värmlands Fornminnes- och Museiförening äger i Mariebergsskogen.

Den stora murade ugnen i pörtets ena hörn var inte bara eldstad utan fick också tjäna som den på grund av värmen kanske mest eftertraktade liggplatsen i huset. En tre fyra personer kunde nämligen ligga ovanpå den. Eljest placerades gärna en bred dubbelsäng alldeles intill ugnen. Möbleringen i rökstugan var vanligtvis mycket

enkel men oftast ordnad efter gammal sedvänja med en lång väggfast bänk vid en fönstervägg, därframför ett stort kilbord och framför dettas långsida en mindre bänk. Kärlden bestodo av trätallrikar och träskedar. Kniv hade var och en i slida, hängande vid bältet eller byxlinningen. Födan var av enklaste slag. En omtyckt rätt bland finnarna var "mutti" eller nävgröt, degbullar, som togos i nypan och doppades i stekflott. Belysningen i gamla tider var också av primitivaste slag: några spåntade pörtstickor, instuckna i järnklypor på den s. k. "lyskärningen" vid ugnshörnet. Vid skenet av en sådan brinnande sticka spann husmodern eller någon av döttrarna i huset på spinnrocken och täljde någon av gårdens manfolk ett redskap eller flätade av björknäver en "saltbutt", en flaska, en korg, en ryggkont eller ett par skor. När de hemsmidda liebladen voro utslitna, smidde de om till löv- och rågskäror. I primitiva men ändamålsenliga träburar, som placerades i bäckar och forsar, fångades lax och annan fisk när den inte ljustrades; skogens fåglar snarades, och på högviltet gick man på jakt med grovuddiga spjut, så framt man inte lyckats skaffa sig ett flintlåsgevär. Med tvågafflade plogar bökades den stenbundna marken upp; hade man inte häst, fick väl gumman dra, medan gubben styrde.

Om finnarnas trollkunnighet har mycket berättats och upptecknats. I sin bok "Rester av primitiv religion bland Värmlands finnbefolkning" har kyrkoherden J. V. Palmqvist mycket att förtälja härom. "Päger" i Lekvattnet, vars vackert runristade ansikte här återgivits, har haft namn om sig för sin förmåga att kunna bota sjukdomar och också "förgöra", om så behövdes. Till Värmlands Museum kom för ett 10-tal år sedan en äldre finngubbe på besök och synade med stort intresse de utställda finnföremålen, både ådersnäppare, med vilka man kunde slå åder på sjukt folk, och i ringform självvuxna grenar, genom vilka man brukade draga en trasa, som sedan fick kraft att bota engelska sjukan, m. m. Men allra mest intresserade honom ett par tredelade knivslidor. "Åh, har I trerum-sliger här", sa han ivrigt till museets intendent, som följde honom omkring i samlingarna. "Jo men." — "Å I har osså junkin." — "Junkin, vad är det för något?" — "Vet han inte det, det är ju lillkniva det." Och så började gubben skratta. "Vet han va man kan göra me

junkin?" — "Nä, det vet ja int." — "Jo, si når kvinnfolka inte kan få annat än flecke barn, så tar man junkin och slår dem på höften me'n å säger: Efter nästa regn får du en pöjk. Å de slår då allri fel", tillfogade gubben.

Liksom de bofasta finnarna undan för undan lärde sig svenska, upptogo de emellertid också omedvetet svenska sedvänjor. En lätt-förklarlig försvenskningstendens ingick ju också i det statliga programmet. Svensk skolgång infördes för de finska barnen. De för de svenska prästerna svårförståeliga finska familjenamnen utbyttes mot försvenskade eller kanske helt enkelt mot svenska "son"-namn, d. v. s. sonen fick faderns förnamn med ett "son" efter det, så som urgammal sed var i Sverige.

Bönderna i Sverige hade i forna dagar inga släktnamn. Inte ens adelsmännen brukade sådana allmänt, förrän det år 1626 kom en förordning, som tvang dem att lägga sig till med dylika. Prästerna och de lärda antogo latinska namn eller latiniserade sitt svenska namn genom att hänga en latinsk slutändelse, "ius", efter det, Elfdaluis, Schivedius, Gyllenius, etc. Endast bönderna voro utan släktnamn. De ansågos inte ha rätt till sådana.

Helt annorlunda var det med de inflyttade finnarna. De hade alla släktnamn, vilket docenten Ernst Lampén, som 1933 i en hembygdstidskrift "Fryksände förr och nu" skrivit en uppsats om Värmlandsfinnarnas släktnamn, förklarar bero på att släktnamnet i Finland och speciellt i Savolax, varifrån en stor del av värmlandsfinnarna stammade, ursprungligen haft en mystisk-religiös innebörd och ansetts heligt. Man tryggade sig till anfaderns namn som ett skydd mot onda makter, på samma sätt som man i Värmlands Dalby i en ursprungligen finsk gård också sökt trygga gårdens bestånd genom att taga vara på dess första ägares lik. Vid rivning av ett gammalt tvåvånings härbre för en 40—50 år sedan hittade man nämligen i mellangolvet mellan härbrets undre och övre rum ett genom saltning och rökning väl konserverat gubblik. Det var Näs-gubben i Dalby, död för c:a 150—160 år sedan och som troligen själv förordnat, att hans kropp skulle så tillvaratagas, precis så, som också Finn-Håkan i Norra Finnskoga socken synes ha gjort det.

En hel del savolaxiska släktnamn kunna föras tillbaka till heden

tid. I Fryksändetrakten i Värmland bodde och verkade förr en berömd trollkarl vid namn Ronkanen. Han bör ha varit av gudaätt, ty Ronka var namnet på finnarnas skörde gud. Andra släktnamnns ursprung äro att söka i de grekisk-katolska helgonnamnen. I Valamo kloster i östra Finland, som lär ha grundats på 900-talet, är det grekiska helgonet Tihon särskilt ärat. En finsk släkt har efter honom tagit sig namnet Tihonen. I Östmarks socken i Värmland finns ett ortsnamn Tiihosenmäki (= Tiihonens backe), alltså ett bevis på att någon av denna släkt också kommit dit och där slagit sig ned.

För Värmlands uppodling och bebyggelse har denna invandrade sega och kraftiga finnbefolkning varit av utomordentligt stor betydelse, och även om det finska språket numera till största delen utdött i de värmländska skogsbygder, som fått mottaga dessa kolonister från Finland, och även om kanske i många fall de ursprungliga odlingstegarna gått igen, står dock dessa finnar insats kvar som ett högst märkligt och betydelsefullt skede i Värmlands 6000-åriga odlingshistoria.

HELGE KJELLIN.

Beredskapsmannens fritid

Några minnen och intryck från personalvårdsarbetet

Filmbilen arbetar sig mödosamt fram genom landsvägens snösörja en tidig vårkväll. Färden går ständigt uppför en skogsslutning i en värmländsk gränsbygd. Det är dålig väg, knappast farbar så här års, och filmmaskinisten vid min sida ser skräckslagen ut, för varje gång det skräller till i filmmaskinen vid någon oväntad sättnings i vägen. Det är för ömtåliga don att färdas fram med på värmländska skogsvägar i vårbrytningen. Skall maskinen vara användbar, när vi äntligen kommer fram? Men framåt går det genom en bygd, där gårdarna ligger mycket glest och skogen står mörk och hemlighetsfull. Det är gammal finnbygd, vi färdas genom och till stor del ödebygd än i dag. Där lyser en liten vit träkyrka fram i skogsdunklet. Strax intill ligger skolan, där vi skall hålla till i kväll. Medan filmmaskinisten och chauffören kånkar in med grejorna, går jag för att hälsa på hos förbandet, som besöket gäller i kväll. Det blir en stunds promenad genom skogen, innan jag är framme. Högst uppe på skogshöjden med en grandios utsikt över bygden ligger en gammal gård. Den har stått övergiven i ett par decennier, men i dessa beredskapens år har den kommit till användning igen. "Här har vi det riktigt bra", förklarar den unge och hurtige förbandschefen, när vi gör en rond genom förläggningen. Och mannarna tycker detsamma. Det är rejält skogsfolk med hårda händer och enkla seder. De klagar inte, men de är naturligtvis glada för varje litet avbrott i enformigheten.

Det är tid att samlas till bioföreställningen. Skolsalen är liten, och det är ett verkligt problem, hur alla skall få plats. Vi travas ihop som sardiner i låda. Allt går, när humöret är prima. Så sätter maskinisten i gång, och storfilmerna "De tappra sexhundra" rullar över duken. Man behöver inte tveka om att intresset är på helspänn. Tacksamheten är stor efter föreställningens slut. Kvällen däruppe

i skogsbygden blir till ett värdefullt minne, när vi kör hemåt genom den vackra vårskymningen med klara stjärnor över grantopparna.

Några veckor senare sitter jag på gårdsplanen till en gammal förnämlig herrgård i Östvärmland. Vi har bänkat oss ett 20-tal man kring ett långbord under gamla vackra träd. Radioapparaten, som vi hade med oss har nyss till allmän belåtenhet avprovats därinne i den trivsamma förläggningen i ena herrgårdsflygeln. Visst har man det bra här, men man har saknat radion mycket. Den är och förblir den förnämsta tillgången i beredskapsmannens fritidssysselsättning. Den placeras på hedersplatsen i förläggningen, och i närheten står också fältbibliotekslådan, som redan blivit omsorgsfullt utnyttjad. Får man nu bara de tidningar, som rekvirerats, så är det ganska väl sört för fritiden.

Kring långbordet ute på gårdsplanen arrangeras helt osökt en samkvämsafton av det glada och otvungna slag, som man kan åstadkomma endast i en militärförläggning. Kocken presiderar vid bordet, rund och jovialisk, och ser till att alla får kaffe och bullar i riklig mängd. Fopastorns glada historier från gångna tiders idylliska krigarliv senteras livligt, och skrattsalvorna eka genom herrgårdsparken. Det dröjer inte så länge förrän den värmländska berättarlusten tar sig uttryck hos lite var. Beredskapens allvarliga sidor hindrar inte, att den är en ousinlig källa till kamratligt skämt och glada upptåg. Stämningen i laget är den bästa, och det blir sent, innan vi skiljas åt. När fältpastorn till sist samlar våra tankar i en kort allvarsfylld betraktelse kring det egna hemmet och de kära där och kring det stora hemmet, *landet*, och dess omistliga värden, har redan den milda sommarkvällen lagt sig över den bördiga slättbygden, som i sig personifierar det land, "där våra barn en gång få bo, och våra fäder sova under kyrkohällen".

För den som arbetar som personalvårdsassistent, knyts de bästa minnena från beredskapens år till besöken ute på förbanden. Under det att assistenten i expeditjonsarbetet endast har telefonförbindelse med verkligheten, ställes han ute på de enskilda förbanden i direkt kontakt med livet i fält. Det är en erfarenhet, man inte glömmer.

Fritid vid luftbevakningsstation

I en lång rad drager minnena förbi. Det är minnesbilder från små bevakningsstyrkor och fältstarka kompanier, från lvakantroppar och brobevakningar, från ödebygder och samhällen. Intrycken är lika skiftande, som de förläggningar, man besöker. Allra trevligast har man på de små förbanden, där man lär personligen känna mannarna, och där samvaron alltid blir mest gemytlig. Jag minns med särskild tacksamhet ett par kvällar hos en liten bropatrull, där våra pipor blossade, medan samspråket surrade i den lilla bristfälliga baracken. Eller jag kommer ihåg en originell manskapsafton i en gammal banvaktstuga. När jag vill, ser jag den mångkunnige fopredikanten koka kaffe i köket, samtidigt som han kör smalfilmapparaten för mannarna i rummet innanför. Mitt i de beskäftiga bestyren med kaffepanna, koppar och bullar rusade han då och då till filmapparaten för att

se, hur långt han hunnit med "Flickornas Alfred". Det var en kostlig syn.

Den omfattande militära fritidsverksamhet, som kunnat genomföras under dessa långa och prövande beredskapsår, har som allt annat mänskligt haft sina svagheter. Det har här gällt något inom den svenska försvarsmakten relativt nytt, och arbetet har därför måst gå i experimentets tecken. Förströelseverksamheten har kritiserats åtskilligt av männen i fält, stundom med rätta men stundom också orättvist. Många har inte gjort klart för sig, hur svårt det i själva verket är att under fältförhållanden organisera en verksamhet av denna art. Den största svårigheten ligger däri, att hur mycket, som än offrats från det allmännas sida på denna sak, är tillgången både på fritidsmateriel och underhållningstillfällen alltjämt för knapp. Fördelningen är också svår att genomföra, särskilt ifråga om de mest avsides liggande förbanden. Men det allra svåraste är de ständiga förändringarna i förbandens uppehållsort och sammansättning. Hur mången assistent har inte med förtvivlan slitit sitt grånande hår, när hans fint utarbetade turnéplan för en fältartistgrupp ömkligen förolyckades. Ständigt ändrade dispositioner utgöra ett svårt crux för organisationen av fritidsverksamhet i fält. Assistenten måste vara förfaren i improvisationens konst. Han måste ständigt vara beredd på att hans planer kan ändras, och samtidigt måste han göra bästa möjliga av situationen. Det är ursäktligt, om det någon gång klickar i organisationsapparaten. Det är på det hela taget underligt, att det icke sker oftare.

Det centralt genomförda arbetet för att berika och stimulera de inkallades fritid har med åren tagit allt större omfattning. Stora summor offras på uppgiften, och en stab av assistenter står till förfogande. Man torde väl också utan överdrift kunna säga, att bildning- och förströelseverksamheten i fält haft en utomordentligt stor uppgift att fylla under beredskapsåren. Med sina misstag och med sin beklagliga otillräcklighet har den dock fått vara till glädje och vederkvickelse för hundratusenden. Det är möjligt, att när denna långa beredskapstid är slut, man skall förstå klarare, hur mycket fritidsverksamheten i dess olika former betytt för en god svensk soldatanda under dessa år.

Från utställningen »Beredskapsmannens fritid» i Karlstad 1942

Dess bättre har också svenskt beredskapsfolk under dessa år alltmer lärt sig förstå, att fritidsproblemet inte enbart kan lösas genom centralt genomförda åtgärder. Det kommer under alla förhållanden att finnas rik plats för det personliga initiativet och den egna uppslagsrikedomen. Det är också glädjande att finna, hur förbanden alltmer lärt sig att själva sörja för en god fritidssysselsättning. I stället för att sitta och vänta på sporadiskt ankommande fältartistgrupper och filmbilar, har man tagit saken i egen hand och inventerat vilka tillgångar i förströelseväg, som funnits i den egna kretsen. Dessa egenhändigt ordnade förströelsetillfällen har oftast blivit mera lyckade än de rekvirerade, därför att de väckt större intresse än dessa och tagit den personliga aktiviteten i anspråk. Ofta ha kamraterna i vapenrocken avslöjat förbluffande artistiska färdigheter. Denna form av förströelse har också den fördelen, att den inte är begränsad till en och annan knappt tillmätt timme. Förberedelserna, övningarna och repetitionerna i egna körer, musikkapell och kabarésällskap är oftast det allra roligaste och det bästa uttrycket för gott kamratskap och enig sammanhållning till allas glädje och gagn.

Men till syvende og sidst får man aldrig glömma att frågan om beredskapsmannens fritid är av rent personlig art. Den personliga mentaliteten hos beredskapsmannen speglas förvisso i det sätt, varpå han använder sin fritid. Han kan naturligtvis slöa bort den, vilket inte är detsamma som att njuta den vila, som är nödvändig efter en dags ansträngande tjänstgöring. Han kan döda sin kväll med kortspel, eller han kan förnöja kamratkretsen med de simpla historier, som bruka vara en omtyckt sport. Men han kan också använda den till nyttiga och nöjsamma sysselsättningar. Fältbiblioteket finns alltid till hands för den intresserade och tidningen likaså, låt vara att den är någon dag gammal. Men han kan också utnyttja fritiden aktivt på annat sätt. *Slöjden* är en utomordentlig fritidssysselsättning, och det är glädjande att kunna konstatera i hur stor utsträckning, den förekommer ute på förbanden. Därpå gav den utställning, som Karlstads försvarsområde under förra hösten på försvarsområdesbefälhavarens initiativ anordnade i Värmlands museum, ett värtaligt bevis, och det må tillåtas mig att som avslutning på denna rapsodi om fritidsverksamheten under beredskapstjänst ge en kortfattad redogörelse för denna utställning, som var både unik och intressant. Den förtjänar en erinran i denna de värmländska beredskapsmännens julbok.

Tanken med utställningen var, att man dels skulle bli i tillfälle att ge allmänheten en föreställning om de nyttiga och nöjsamma sysselsättningar, som kunna fylla ut beredskapsmännens fristunder, dels genom utställningen stimulera dessa att använda fritiden till sund och värdefull förströelse. Särskilt syntes det försvarsområdets ledning angeläget att genom utställningen söka stimulera intresset för handslöjder av olika slag. Men samtidigt ville man uppmuntra alla slags hobbyn såsom en ur alla synpunkter god användning av fritiden.

Försöket med utställningen slog ovanligt väl ut. Tillslutningen blev förvånande stor. Inte mindre än 334 föremål utställdes, och man fick en sannskyldig provkarta på hur beredskapsmännen utnyttjat sina lediga stunder. Som man kunde vänta, gav utställningen också ett värtaligt bevis på värmlänningens händighet och uppslagsrikedom liksom också på hans påhittighet och humor. Där hade t. ex. en av mannarna hittat en vresig alrotsstubbe och med ett finurligt utnyttjande av naturens nyckfulla former skurit ut en godmodigt grinande

gubbe, som närmast såg ut som en gemytlig fruktbarhetsgud från heden tid. En annan hade av en knotig enstam format en djurskulptur, som från ena sidan liknade en uggle och från den andra en pekingseser. Detta endast som ett par exempel ur mängden av unika föremål. Typiskt för utställningen var för övrigt skickligheten att använda kniven och andra enkla verktyg till formandet av lustiga gubbar i trä. Träsnidarna i vapenrock hade med förkärlek valt motiven från sin egen miljö. Där fanns t. ex. en hel tropp uppställd till korum med både befäl och präst. Några träskulpturer med motiv ur folklivet hade en förvånande karakteristisk och säker form. En flitig snidare hade gjort tavlor i trä efter Albert Engströms karikatyrer, några hade knåpat med tändstickstavlor o. s. v.

Många av beredskapsmännen hade slöjdat trevliga prydnadsföremål och nyttosaker, fint skulpterade skålar, bägare, kosor, skärbräden m. m. Mycket trevliga arbeten i näver hade också sänts till utställningen. En av de finaste sakerna var en takkrona, helt skuren i trä, som hade tagit ett år att få färdig. Luftbevakningspersonalens stora kollektion av modellflygplan tilldrog sig en berättigad uppmärksamhet. Där fanns flygplan av alla typer och storlekar från de minsta jaktplan till Stuka-plan och flygande fästningar, autentiskt utförda. Slutligen är att nämna, att fyra välkända värmlandskonstnärer deltog med arbeten, nämligen Erling Ärlingson, Paul Piltz, Arne Ericsson och Knut Olsson. Samtliga målningar voro utförda under beredskapsvistelse och i många fall förträffliga saker. Dessutom hade karikatyrans ädla och nöjsamma sport odlats flitigt bland de värmländska beredskapsmännen. En hel vägg på utställningen var fylld med dylika konterfej.

Det var en trevlig och originell utställning. Den hade ordnats med förfaren hand av konstnären Oscar Jonsson. För att vara den första i sitt slag blev den synnerligen lyckad. Den främsta förtjänsten av dess tillkomst kunde tillskrivas fopastor Johan Hagberg, som med stor energi och uthållighet arbetat för tankens förverkligande.

Utställningen blev livligt uppmärksammasad och besöktes av 1,213 personer, varjämte ett stort antal skolklasser besåg den. En stor del av de utställda föremålen var till salu, och köplusten var god. Sammanlagt såldes för 708 kronor.

Den bästa behållningen av utställningen "Beredskapsmannens fritid" var dock, att den på ett övertygande sätt visade, att många beredskapsmän funnit sin egen väg, när det gäller att ge innehåll och trevnad åt fritiden. Lusten att själv skapa något, om det så är det allra enklaste ting, är något att taga vara på. Den visar nämligen ett behov av personlig aktivitet, en vilja att fylla ut enformiga timmar med eget arbete. Den mest anspråkslösa hobby har förmåga att göra en annars pressande tillvaro under primitiva fältförhållanden ljusare och innehållsrikare. Det är just denna art av fritidssysselsättning, som i större utsträckning än hittills borde uppmärksammas, stödjas och uppmuntras.

NATHAN JOHNSON.

Från musikens Värmland

Värmland hör inte till de största eller folkrikaste bland "Svea rikets länder". Andra landskap ha vidsträcktare skogar, större industri och ett mera givande jordbruk. Och även om det inte är någon överdrift, när Värmland i sången kallas "du sköna, du härliga land", finns det lika vacker natur annorstädes i Sverige. Men i *ett* avseende intar Värmland en erkänd rangplats: såsom ett diktens förlovade land.

Värmlands befolkning torde ha en ganska utpräglad lyrisk läggning, och samma hemlighetsfulla ådra, som gått i den värmländska diktningen, har nog också gjort, att sång och spelning blivit en viktig sida av dess liv. Beror detta lyriska drag uteslutande på arvsegenskaper och tradition, eller har naturen också haft sin hand med i spelet? Säkert är, att det är något, som liksom sjunger i den värmländska naturen, något särskilt i skimret över de böljande åsarna, i solskenet över de tusen sjöarna, "de däjeliga sjöar i dalarne".

Under 1700-talet blev Värmland järnets och brukspatronernas bygd framför andra. På bruksherrgårdarna levdes i all enkelhet ett mången gång rikt personligt kulturliv, allvarligt och glatt på en gång, såsom det *skall* vara. Dikt, sång och instrumentalmusik spelade där en stor roll. Under den gustavianska tiden, d. v. s. i slutet av 1700- och början av 1800-talet, blomstrade detta Värmland både ekonomiskt och andligt. Det var då, som Geijer och Tegnér växte upp, och det är från den tiden vi ha de första närmare underrättelserna om musikalivet i provinsen.

Geijer ger oss på de första gyllene sidorna i sina "Minnen" en levande bild av det hem och den bygd, där han växte upp. I den bilden intar musiken en framträdande plats. "Jag är uppfödd vid dans och musik", säger Geijer. "Väl kunde det ofta kallas att gå på i ullstrumporna. Ty jag minnes rätt väl, att jag visade mig i dansskolan med sådana — vita, stickade av min mors hand — vända skor, svarta satinsbyxor, omgjorda efter att ha tillhört ett annat släkte,

och grön valmarsjacka med stålknappar. Likväl blev jag ingen dålig dansare. Också saknades ej övning. Så snart ungdom kom tillsammans, ställde min far till dans, om höstarna nästan varje kväll, och hans egen stora, vördnadsvärda gestalt stundom deltagande i ungdomens nöje, står ännu för min själs öga". Och man kan vara viss på att ransätersungdomen trådde dansen icke blott till menuettens och gavottens toner utan också till värmlandspolskans, i takt icke blott efter herrgårdens klaver utan också efter bondspelmannens fiol.

"Skulle jag ej säga ännu ett ord om all den musik, som klingar till mig från min barndom!" heter det längre fram i Geijers minnesskildring. Han skrev detta 1834, då sedan länge professor i Uppsala. Han tänker med tacksamhet på den musikaliska bildning han erhöill redan i hemmet. Det fanns dessutom på den tiden, säger han, en mängd musikaliska hus i provinsen, i vilka han infördes genom sin musikaliske vän kapten Rappolt. "Gossen knöt genom musik vänskapsförbindelser, som hållit ut genom livet. Så hade jag vid 16 års ålder ej lämnat min födelsebygd och ägde dock en verklig musikalisk bildning". Det är inget ringa vitsord om den musikaliska standarden i den tjugande avkrok av Svea rike, där dess störste hävdateknare fick sina första intryck av samhälle och människoliv. Hans sammanfattande omdöme om den tidens värmländska herrgårdskultur lyder så: "Jag har sett världen, och jag tänker nu med beundran tillbaka på den sant mänskliga bildning, som levde i denna lantliga krets."

När han 1806 blivit filosofie magister, skriver han, att det bästa av alltsammans var att få skynda hem till far, mor, syskon och vänner, midsommar och musik. "Där har du livets glädje i få ord."

Geijer blev en betydande kompositör och en av den nationella svenska musikens grundläggare, i det han i sina tonsättningar anknöt till de bygdens visor och låtar, vid vilka han vuxit upp. Mycket av vad han komponerat är levande musik. Hans sånger förtjänade att i långt högre grad än hittills bli allmän egendom.

I sina "Minnen" nämner Geijer en annan i flera avseenden märklig värmlänning, sin svärfar fänriken Knut Lilljebjörn på Odenstad i Gillberga. Han kallar honom "en av de rikast begåvade naturer", han lärt känna. Lilljebjörn gällde för att vara Sveriges främste violoncellist på sin tid. Hans far, berättar han i sina intressanta "Håg-

komster", älskade musik, blåste trumpet och valthorn. Han skaffade en lantorgelnist, Sneweis, som lärare åt gossen, som vid 6 års ålder fick börja spela fiol och lära sig att efter gehör "ta ut" enkla vismelodier, menuetter och marscher. "Jag minns väl", skriver Lilljebjörn, "dessa konstlösa musikstycken och det beröm jag skördade, när jag hunnit lära mig spela rent något av dem, och ofta ännu vid några och 70 års ålder spelar jag dem i ensliga timmar med ögon fuktade av tårar och ett upplivat minne av hela min dåvarande omgivning".

Lilljebjörn berättar också, med vilken förtjusning man i Värmland sjöng Bellman, som i själva verket var värmlänningarnas förste verkliga älsklingsskald. Deras höga uppskattning av hans poetisk-musikaliska alstring vittnar om god smak.

Men det var icke blott hos brukspatronerna, som musiken älskades och ärades, det var så även hos godsägarna på slätterna nere vid

Vänern. Två representanter för den s. k. näsadeln, fränderna Uggla på Uggleberg och Bredene, bildade 1816 en musikförening, kallad "Harmoniska sällskapet". Detta hade ordenskaraktär. Ordenstecknet utgjordes av en liten silverfiol med devisen "Harmoni". Oskar I var som kronprins sällskapets beskyddare, och på hans namnsdag den 4 oktober brukade sällskapet anordna en musikalisk fest. Det var på sin tid vida känt och räknade ledamöter "bland de högste, ädlaste och förmögaste i riket, bland de störste virtuoser och bland de mest musikälskande och befordrande". Föreningen ombildades 1827 till Värmländska soarésällskapet, som alltjämt äger bestånd.

En om också poetiskt något intensifierad bild av musikens roll i Värmland på järnets och brukspatronernas tid ger Gösta Berlings saga, vår förnämsta litterära skildring av den tiden. "Ni är de, som hålla glädjen vid makt i Värmland", säger Gösta till kavaljererna vid julnattsfesten i smedjan, och bland medlen därtill nämner han allra först musiken. "Ni äro de, som sätta fart i stråkarna, hålla dansen i gång och låta sång och spel klinga genom landet." Men så kunde alla dessa ryktbara män spela ett eller flera instrument.

Mot slutet av 1800-talet tynade de många små järnbruken bort och med dem det herrgårdsliv, vars materiella förutsättning de utgjort. På slättbygderna gingo herrgårdarna ur de gamla släkternas händer, och traditionerna från en mera bildningsaristokratisk tid försvunno med dem. Fioler och valthorn, klarinetter och klaver tystnade i de gustavianska salongerna på Näset och Ölmeslätten.

Den stora förvandling, som hela landsbygdens liv undergick till följd av industriens utveckling efter 1870-talet, inbegrep även allmogekonsten. Vad musiken beträffar, berördes den starkt också av väckelserörelserna, som hade ett av sina centra i Värmland. Fiolen betraktades av dess bärare som ett särdeles syndigt instrument, och mången låtspelare, som gripits av väckelsen, lade för alltid bort den — ju kärare den var, dess skönare sved det i det offrande sinnet. Den värmländska folkmusiken torde vid tiden för mötet med industrialismen och väckelserörelsen ha stått som högst. Den hade talrika utövarer. I min lilla hemsocken på Värmlandsnäs fanns det ett dussin spelmän. Skatten av låtar var stor och musikaliskt värdefull. De muntra triolpolskorna, som äro så karakteristiska för den

värmländska folkmusiken, äro i många fall ganska krävande i tekniskt avseende, men det fanns bland spelmännen icke så få verkliga mästare, som kunde "ta ut" dem på det rätta sättet. Bland framstående spelmän kunna nämnas Per Jonsson, "Lomiansgutten" kallad, från Gräsmarks finnbygd, urmakare Warnberg, Töcksfors, folkskollärare Thorell, Botilsäter, Mossbergarna i Blomskog, klockare Pettersson i Glava och i senare tid den utomordentlige A. P. Thorén, Karlstad, bördig från Frykerud, också skicklig fiolmakare, och Dan Danielsson, Filipstad, vilken för det stora sammelverket Svenska låtar upptecknat mycken värmländsk och dalsländsk folkmusik. En god representant för den värmländska folkmusiken av i dag är Carl Iderström, liksom Thorén från Frykerud.

Till spelmännen kan också räknas den kände fiolmästaren professor Lars Zetterquist från Tveta, vars far var en skicklig och mycket anlitad spelman, och som från barndomen bevarat sin kärlek till allmogemusiken och alltjämt vid över 80 år som ingen spelar de gamla Värmlands- och Dalslands-låtarna.

Den en gång så rika värmländska folkmusiken utgör ett av de äktaste och omedelbaraste uttrycken för värmlänningens väsen. Man lyssnade till den med glädje och älskade den med en värme, som aldrig kan komma dagens populära rotlösa vita negermusik till del. Den, som skriver detta, kom i sin ungdom i sällskap med sin far, som var en god polskspelare, på besök till en gammal släkting. I den by, där han bodde, fanns vid mitten av 1800-talet en utmärkt spelman, gemenligen kallad Halte-Per. Vi hade fiol med oss, och jag måtte ha spelat någon liten klassisk sak eller åtminstone nämnt något stort klassiskt namn. Min far spelade en polska efter Halte-Per, som vår värd ofta hade hört under sin barndom. "Ja", sa' farbror Johannes då till mig, "de där Beethoven och Mozart kan nog vara bra, men ser du — Halte-Per!" Och så grät han. Det var inte lika *stor* musik i den gamle spelmannens låtar, som i de där mästarnas kompositioner, men det var lika *äkta* musik.

När man på 1870-talet byggde ny kyrka i Brunskog, betalade arbetarna vid kyrkobygget socknens bästa fiolist, Spelmans-Ola, vars förädlad vackra ansikte jag minns från en spelmansstämma i Arvika 1905, för att han skulle sitta och spela för dem vid bygget. På hans grav

har bygdens folk rest en konstnärlig minnesvård. Det är ett tack från hans sockenbor för något kärt och betydelsefullt.

I oktober 1923 stämde en ungdomlig liten orkester upp under en kvalificerad kapellmästares ledning i den sal på Agneteberg vid Arvika, där Geijer en gång utförde sina klaverkompositioner och Knut Lilljebjörn spelade Rombergs violoncellkonserter. En folkhögskola hade dragit in i den gamla gården 1909, men det var inte den, som stod för musiken. En ny skola, Folkliga musikskolan, hade den hösten öppnat sin första kurs. Vad var det för en skola, och vad hade den för syfte?

Den hade framgått ur de korta kurser för värmländska spelmän, som tidigare anordnats vid folkhögskolan, och andra försök med musikundervisning därstädes. Den hyrde först lokaler av folkhögskolan och flyttade 1926 med denna till dess nya hem på Ingesund, beläget en halv mil utanför Arvika. Tack vare anslag av lotterimedel kunde den 1933 taga egna lokaler i bruk. Dessa ha under de sista åren mer än en gång visat sig tjänliga även för andra ändamål, då de äro tämligen rymliga och ligga så lämpligt "nägonstans".

Folkliga musikskolan avser att tjäna amatörmusiken, som enligt dess uppfattning är lika viktig som den professionella musiken. Ty musikens betydelse i ett folks andliga liv grundar sig väl så mycket på att det spelas och sjunges *av* folket, som att det spelas och sjunges *för* folket. Skolan vill ge musikintresserad ungdom en gedigen undervisning för lägsta möjliga kostnad. Den är, kan man säga, en folkhögskola för musikundervisning. Enligt dess åsikt är musik ett av de viktigaste personliga bildningsmedlen. Men det är ju så, att den, som själv utövar musik, kommer i det rikast givande förhållandet till musiken. Undervisningen omfattar stråkinstrument, piano, samspelning, körsång, musikteori och musikhistoria.

Skolan vill medverka till att skapa förutsättningar för gemensamt musicerande och fäster därför stor vikt vid undervisningen i samspelning (kammarmusik och orkester). Många av dess f. d. elever göra ett gott arbete i olika delar av landet som instruktörer och ledare inom den folkliga musikverksamheten.

Vid de varje vecka återkommande musikstunderna få eleverna höra musik från skilda tider, utförd av lärare och kamrater. Vid dessa

Folkliga
musikskolan
Ingesund

tillfällen hållas alltid korta föredrag om de kompositioner och mästare, som stå på programmet. Musikstunderna bevistas även av folkhögskolans elever och intresserade från bygden och staden, och för båda skolorna utgöra de veckans rikaste och festligaste stunder.

Skolan tar emot elever från hela landet. De flesta komma från mellersta Sverige och det genomgående starkt musikaliskt intresserade Norrland. Skolan vill vårda vår allmogemusikaliska tradition och söker därför intressera sina elever för folklåtar. Under innevarande hösttermin väntar den till sig Värmlands spelmansförbund för en två dagars kurs och spelmansstämma. Men den vill också föra sina elever in i den musik, som angår hela mänskligheten.

Musikkårerna vid våra regementen verkade förr i världen som sannskyldiga folkliga musikskolor i de skilda landskapen. Musikerna bodde i stor utsträckning ute på landsbygden, där de undervisade ungdomen icke blott i blåsinstrument utan även i fiol. När musikkårerna nedrustades och helt bundos vid större orter, förlorade landsbygden därigenom en kulturtillgång.

För livet, icke minst ungdomslivet, både på landsbygden och i staden skulle en verklig uppblomstring av det folkliga musiklivet vara av stor betydelse. En ungdom, som icke sjunger, är till hälften stum. Och även om det inte är fullt så illa, som patron Julius i Gösta Berlings saga påstår, att vi värmlänningar av livet fordra "skönhet, skön-

het och ingenting annat", så betyder det sköna, icke minst det musikaliskt sköna, ofantligt mycket för oss — liksom för andra.

Men musiken är alltjämt illa tillgodosedd inom vårt svenska bildningsliv. Skolorna ha icke förstått att göra det rätta bruket av den, och vårt folkbildningsarbets system är uppbyggt utan egentlig tanke på den. En än så framstående teknisk och vetenskaplig kultur utan skönhet skulle ha en prägel av barbari. Vad det sköna är för folket i stort är det till största delen genom musik, som är folkkonsten framför andra. Folkliga musikskolan anser sig därför strida på ett viktigt avsnitt av kulturfronten.

Den publikation, som skall rymma denna lilla uppsats, är avsedd att utgöra en hälsning från våra bygder till de beredskapsmän från olika delar av landet, som under dessa allvarliga år hjälpt oss att hålla vakt vid gränsen. Vi värmlänningar ha alla den önskan, att de måtte känna, att denna hälsning kommer ur Värmlands hjärta. Men den gömmer av fullgod anledning en särskilt varm ton från Ingesund.

VALDEMAR DAHLGREN.

Oscaridernas härnadståg

Minnen från beredskapsfjünsten i Värmland våren 1942

Såväl litteraturhistoriker som arkeologer ha under den senaste tiden sysslat med ett även från militärhistorisk synvinkel intressant problem, som nu synes stå inför sin slutgiltiga lösning. Att jag åsyftar oscaridernas härnadståg i västra Värmland torde stå klart för envar, som är à jour med den moderna fornforskningen, och det är glädjande för envar, att den av mången i sin okunnighet begabbade landstormen fått sin rehabilitering genom upptäckten av hjältedikten "Oscariaden", ett större, av Homeros och folkpunsch påverkat epos, som av en deltagare i härnadståget författats omedelbart efter freden i Vagge den 18 april 1942. Jag vill här nedan med stöd av uttalanden av våra främsta forskare på området och även med hjälp av den heroiska dikten själv söka rekonstruera förloppet av en av historiens djärvaste och hänsynslösaste krigarbragder, inför vilken operationerna under nu pågående krig te sig tämligen triviala och obetydliga.

Utan att vilja avslöja några militära hemligheter må jag påpeka, att Värmland på ett flertal platser i väster gränsar till ett främmande land, vilket är likgiltigt i detta sammanhang. På grund av detta sakförhållande uppehöll sig en mängd trupper i landskapets västligare delar under våren 1942, och bland dessa trupper funnos, vilket till full evidens är bevisat, de s. k. oscariderna, ett kompani, som fördes av en konungens capitenare vid namn Oscar. Kompaniet hade ett sällsamt fältrop: "Kom med på våra fälttjänstövningar, gamla gubbar bliva som nya!" Sanningen i detta fältrop har aldrig så uppenbarats för folket som under de dagar, då kompaniet, ett lsförband, i grund slog en rad linjetruupper under oupphörliga strider under tvenne dagar från Eda till Vagge. Om den ovannämnde capitenaren säger "Oscariaden":

Oscar av skåningasläkt, bland krigare ypperst i Norden
Ännu ej tröttnat på sköldarnas klang och klingornas rassel,
Satt uti Eda och vädrade blod, när våren begynte,
Liksom hans fäder i forntiden gjorde, när böljorna löstes,
Satt och drog vinden in, där den blåste från fiendesidan,
Vädrade, fnyste, och näsans borrar sig vidgade rysligt.
Ansiktet antog den färg tomaten naturligen äger,
Ögonens vitor stack av mot det blå, när han blickarna sände
Bjudande tystnad och lystring och vördnad och hälsosam fruktan.

Länge hade man på kompaniet anat, att något var i görningen,
man hade fått reda på att truppsammandragningar ägde rum österut,
och plötsligt kom bekräftelse på att fara var för handen :

Så kom en order från herrar, som högre lär vara än Oscar.
Långt bort i öster, så stod det att läsa, är fiendens högborg,
Dit kompaniet skall gå, nej löpa, det kanske är bättre,
För att med eld och med svärd, med spadar och knivar
och bomber
Kvadda och grymt slå ihjäl vart liv, som i Vagge kan finnas.
Detta var mat för en sjuk, och Oscar sig slicka' om munnen,
Underläppen kröp fram såsom alltid i sådana stunder.
Fältherrestav styck en han ur ränseln framtog med glädje.

För att stimulera stridslusten hos oscariderna inköptes en mängd
knallskott m/41 för marketenterimedel, och lösa skott i massor ut-
delades. För att illustrera den hårda och manliga ton, som var
rådande bland dessa oförvägna knektar må ett uttalande av capi-
tenaren citeras:

Hur många sjuka vi har har jag aldrig begärt att få veta,
Truppen skall gå, tills fötterna blöda som saftiga biffar.

Stridsplaner utarbetades, telefonen ringde för fullt, och pluton-
cheferna rände som råttor omkring för att verkställa den mäktiges
tusentals order. Härom säger dikten :

Herr Oscar den hugstore kämpen
Valsade runt som en lössläppt tyfon uti dagar och nätter,
Samlade krigare kring sig i massor och lärde dem bruka
Vapnen man emot man och ingöt en fruktansvärd anda
I sina led, där gangstermoralen blev främst ibland dygder.
Kom i april så den sjuttonde dagen, då slaget begynte.
Kämparna arla stod upp klockan 0300 i mörkret,
Gjordade om sig, bröt sina tält och tärde sin välling,
Anlade vita band för att visa sin helnyktra läggning.

Så förflyttade sig då dessa äldre förståndiga herrar med en fart,
som kunnat anstå 17-åringar, mot de trakter, där fienderna skulle
uppletas, anfallas och likvideras. Oscaridernas humör var det bästa
såsom alltid, då blod kunde luktas, och i det svaga morgonljuset
smögo de sig som andeväsen mellan trädstammarna på ömse sidor
vägen. Om framryckningen säger skalden:

Första plutonen gick fram längs vägen mot kyrkan i Eda,
Morgonens luft var klar, och stillhet rådde på fälten.
Vid kyrkan var ingen att se och på åkrarna ingen att dräpa.
Dock, ifrån fjärran hördes ett surr, och piporna ljödo,
Dödens silverskimrande fågel nalkades skyndsamt.
Flygskydd befalldes, och gubbarna döko med svanhopp
från vägen,
Fortsatte sedan, när faran var över mot skansen i Eda.

Bland oscariderna var fänriken Jönsson den listigaste av pluton-
chefer. Hans skara gick som förpluton och hade rikligen beväpnat
sig med knallskott. På ett ställe vid vägen hade fienden ordnat med
ett varmt mottagande. En hel tung pluton låg där i ställning, väl
dold, och ett par gevärsgupper voro med som understöd. Jönsson
märkte försåtet på ett tidigt stadium och gjorde en kringgående
rörelse, manövrerade mästerligt sin pluton och överraskade fienden
fullständigt. Om detta täljer "Oscariaden":

Jönssons gubbar likt tigrar i djungeln smyga sig ljudlöst,
Närma sig fiendehopen, som intet sin dödstimma anar.
Då, o fasa, en knall och åter en fruktansvärd dito,
Skrik ur fiendestrupar, smatter från Jönssons geväder.
Kulsprutan sänder ett pärlband av kulor längs vägen,
där ingen

Kämpe ur Oscars led har stannat, ty alla ha dolt sig.
"Landstormens djävlar är över oss, fly! De äro ju gangsters,
Spränggranater de kasta på lek, det mördarebandet.
Se, deras chef, han ser ut som beställd för elektriska stolen."
Fienden flyr, dock tvenne bli kvar, som ej kunna vika,
Varför säger jag ej, deras byxor må vittna i stället.

De vilda oscariderna fyrade av sina knallskott, vilket hade en förunderlig verkan på fienden. Den fientlige chefen rusade från stället i största hast, lämnande kartfodral och handskar som byte åt den blodtörstiga landstormen. Dansen gick vidare, och ynglingarna jagades bokstavligen över slätter och genom skogar utan rast eller ro. Stridsledningen fick till slut anbefalla ett par timmars paus, för att den unga skaran skulle hinna att omgruppera sig. Oscariderna hade även organiserat sin egen secret service, varom hjältedikten talar:

spejande smyger

Fjällman med klipsk indianprofil i fiendelandet,
Spanar och lyssnar, låtsande vänskap med sveket i hjärtat.

Ingångna rapporter gävo vid handen, att det stora samhället Åmotfors var späckat med fiender. Capitenaren Oscar beslöt att i futurum praecipiti, d. v. s. hals över huvud kasta sig över det blomstrande samhället och fördriva de otrogne från orten. Den illistige Jönsson skickades att företa ett flankanfall, och skalden i spetsen för sin pluton anföll i fronten. Han säger om detta:

Gudarna give mig kraft att beskriva dansen i Åmot.
Självt med blodsmak i mun och pilsnertörstande gräsligt
Högg jag på fienden in, vars sprutor med eld och med bomber
Bragtes att tystna, men fasa och ve! i ryggen vi fingo
Stickande smärtor av kpskott, som dödade mången.

Hej, vad det small i var knut, hur dammet yrde och röken,
Lukten av svett och av krut förljuvade tillvarons stunder.
Som uti hallonsaft befann sig den stridsglade Oscar.
Bomber kastades, kärringar skrek, och beprövade svärord
Roptes i vimlet ut, och Oscar var värst utav alla.
När han runt husen sprang, av flygplan jagad, han syntes
Liksom en Hannibals stridselefant av lansarna retad.
Striden blev kort men het, och Åmot blev rensat från ogräs,
Zevs våra vapen gav seger, och sedan vi hastade framåt.
Oscar i tanken lagade bron och skred över älven.

Man skulle se sig föranlåten att tro, att de både skattebetalarna voro bragta till gränsen för mänsklig prestationsförmåga, men så var ingalunda fallet. Vidare gick jakten, och dagens bataljonschef, en välkänd ryttmästare, ivrig som en irish terrier och med en ouppnådd förmåga att i alla situationer finna språkets pregnantaste uttryck kom farande på ett åk, larmade och stod i och bjöd på cigarrer och eggade Oscar än mer, om nu något sådant kunde anses möjligt. Om slutet på den ärorika dagen säger skalden:

Dagen led mot sitt slut, och solen sjönk blodröd i väster,
Oscar, som icke fått nog, till nattlig strid sig beredde,
Halsen stod stinn av order, men då kom ett bud ifrån ovan.
Som evangelium klingade det och talte om vila.
Trossen var fjärran dock, och den kan man icke markera.
Krigarna surade svårt och tjurade även i löndom.
Dock, när natten bröt in, var allting ordnat och magen
Bragt till den himmelska ro, som maten i fält kan förläna.
Sömnen blev skral, ty vaktjänstens gissel man aldrig
kan undgå.

Hemvärnsgubbar spökade då och då i terrängen,
Vallade kring och knallade glatt i yster förtjusning
Över den ära de fått att leka ihop med de store.
Oscar snarkade hemskt på ett golv i timmarna tvenne,
Drömde att han och Thörnell drack kask uppå Kongs-
vingers vallar,
Men när klockan var tre, han vaknade laddad med order.

I den tidiga morgonstunden gingo oscariderna till anfall mot fiendens sista ställningar, vilka voro väl förberedda. Huvudstyrkan stormade över en bro och möttes av sådan fasansfull eld, att samtliga utdömdes. Oscar öste sin vredes skålar över de arma plutoncheferna, såsom framgår av dikten:

Oscar var arg som ett bi och gav luft åt växlande känslor,
Sedan kom "eld upphör", och då blev han god med detsamma.

Ovanstående lilla skildring kanske i någon mån kan bidra till att vår gamla landstorm får det goda eftermäle den i sanning förtjänar.

CARL GUSTAF HULTHE.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Vårt är landet av <i>Prins Wilhelm</i>	3
Fältjulklassen av <i>Johan Hagberg</i>	5
Natur och näringar i Värmland av <i>Per Stolpe</i>	10
Den värmländske Löpar-Nisse av <i>Linus Brodin</i>	19
Finnbebyggelse och finnkultur i Värmland av <i>Helge Kjellin</i>	24
Beredskapsmannens fritid av <i>Nathan Johnson</i>	35
Från musikens Värmland av <i>V. Dahlgren</i>	43
Oscaridernas härnadstäg av <i>Carl Gustaf Hulthe</i>	51

För personliga minnen och fotografier m. m.

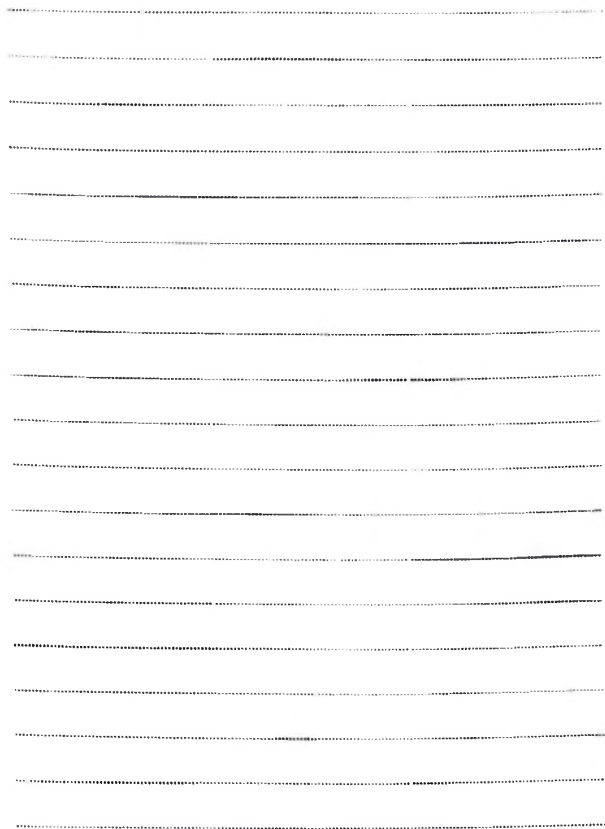
A series of horizontal dotted lines for writing.

För personliga minnen och fotografier m. m.

A series of horizontal dotted lines for writing.

För personliga minnen och fotografier m. m.

För personliga minnen och fotografier m. m.

A series of horizontal dotted lines for writing.

För personliga minnen och fotografier m. m.

Pris 1 krona

KARLSTAD 1943
NERMANS TRYCKSAKER
65050

0A